

Klasik Arap Şiirinde Bir Üstünlük Ölçütü: Beyitten Kasideye Anlam Bütünlüğü*

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Süheyla Hale Bayırbaş

Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Research Assistant, Phd, Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Arabic
Language and Literature, Kayseri, Türkiye.

[✉ suheylahale@erciyes.edu.tr](mailto:suheylahale@erciyes.edu.tr) [ID https://orcid.org/0000-0003-1437-6087](https://orcid.org/0000-0003-1437-6087)

Yazar
Author

Bayırbaş, Süheyla Hale. "Klasik Arap Şiirinde Bir Üstünlük Ölçütü: Beyitten Kasideye Anlam Bütünlüğü". Tevilat 6/2 (Aralık 2025), 534-556.

[DOI https://doi.org/10.53352/tevilat.1811796](https://doi.org/10.53352/tevilat.1811796)

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 27.10.2025
Accepted / Kabul Tarihi: 24.11.2025

ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X
www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press

Bilgi
Info

Klasik Arap Şiirinde Bir Üstünlük Ölçütü: Beyitten Kasideye Anlam Bütünlüğü

Eski Arap şiiri gerek biçim gerek içerik olarak kabul görmüş yerleşik bir yapıya sahiptir. Bu yerleşik şiir yapısı uzun bir süre Arap edebî eleştirisinde belirleyici bir rol oynamıştır. Araplarda şiir, biçim bakımından standart bir yapıya sahip olduğu gibi eleştirmenlerin çoğunlukla "mânâ" olarak isimlendirdikleri muhteva, içerik, tema ve mazmunlar bakımından da kabul edilmiş bazı temel niteliklere sahiptir. Eleştirmenlerin, şiirleri anlam açısından değerlendirdikleri ve anlam için açıklık, özgünlük, doğruluk gibi bazı ölçütler belirledikleri görülür. Eski Arap şiirinde anlam için belirlenmiş ölçütlerden biri "bütünlük"tür. Klasik dönem edebiyat âlimleri hem tek tek beyitlerde hem de kasidenin tamamında anlam bakımından bütünlüğü gerekli görmüşlerdir. Bütünlük ölçütüne bağlı olarak verilen eleştirel hükümler zamanla bu konuda bir terminolojinin oluşmasına sebep olmuştur. Eski Arap şiirinde bütünlük düşüncesi ayrıca eleştiri sahasında önemli bazı sonuçlar da doğurmuştur. Bu makalede klasik dönem Arap edebî eleştirisinde anlam bütünlüğü konusunda ortaya konulan görüşler kronolojik olarak karşılaştırmalı bir biçimde örtük kuram yöntemi ile ele alınmıştır. Edebî eleştirinin önemli tartışma konularından biri olan bütünlük ölçütünün Arap şiirinde ve edebî eleştiri alanındaki bazı etkileri değerlendirilmiştir. Araştırmamız Arap şiiri hakkında kuramsal bir inceleme olup özellikle klasik edebî eleştiri alanında literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Eleştiri, Şiir, Anlam, Bütünlük, Uyum

A Criterion of Superiority in Classical Arabic Poetry: Unity of Meaning from the Bayt to the Qasida

Classical Arabic poetry possesses an established and accepted structure, both in terms of form and content. For a long time, this established poetic structure played a determining role in Arabic literary criticism. In Arabic poetry, just as the form has a standard structure, the content, substance, themes, and motifs—which critics often referred to as "ma'na" (meaning)—also have certain accepted fundamental characteristics. It is observed that critics evaluated poems in terms of meaning and set criteria for that meaning. One of the criteria established for meaning in ancient Arabic poetry is "unity." Classical literary scholars deemed unity of meaning necessary both in individual couplets (bayt) and throughout the entire ode (qasida). The critical judgments based on the criterion of unity eventually led to the formation of specific terminology regarding this concept. In this article, the views put forward on the concept of unity of meaning in classical Arabic literary criticism are examined chronologically and comparatively using the implicit theory method. Furthermore, some effects of the unity criterion, which is one of the important discussion topics of literary criticism, on Arabic poetry and the field of literary criticism are evaluated. Our research is a theoretical study on Arabic poetry and specifically fills a significant gap in the literature in the field of classical literary criticism.

Abstract

Keywords: Arabic Literature, Critics, Poetry, Meaning, Unity, Coherence

Giriş

Klasik dönem Arap edebiyatı eserlerinde ideal bir şiirin şekil ve muhteva yönünden taşınması gereken bazı özellikler zikredilir. Cahiliye döneminden itibaren gerek şairlerin mevcut şiir geleneği içinde kendilerine yer bulabilmek ve diğer şairlere üstünlük sağlamak için gösterdikleri gayret gerek muhataplarının onların şiirlerini değerlendirmelerine yön veren beğenileri Arapların şiir anlayışı ile ilgili pek çok yorum ve incelemeye kapı açmıştır. Ayrıca hicrî ikinci yüzyıl sonlarında ortaya çıkan yeni şiir hareketleri kısmen geleneksel şiir anlayışının dışına çıktığı için şiir hakkındaki tartışmaları alevlendirmiş ve Arapların şiir konusunda teorik ve eleştirel incelemeler yapmasına yol açmıştır. Edebiyat âlimleri ve şairler şiir konusunda çeşitli mülahazalarda bulunmuş, eleştirmenler Arapların şiir beğenilerini ifade eden bazı ölçütler belirlemiştir. Bu ölçütlere bağlı olarak şiirle ilgili iyi veya kötü nitelikleri ifade edecek ıstılahlar türemiştir. Arapların şiir knusundaki hassasiyetleri zamanla müstakil bir çalışma alanı olarak edebî eleştiriyi doğurmuş, özellikle hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyılda bu alanda pek çok eser telif edilmiştir.

Klasik şiir eleştirisinde şekle olduğu kadar muhtevaya da önem verilmiştir. Arap edebî eleştirisinin en önemli tartışma konularından olan şiirde doğruluk, açıklık, özgünlük gibi meselelerin edebiyat âlimlerinin çoğu zaman “mânâ” dedikleri¹

*Bu çalışma “Arap Edebî Eleştirisinde Anlam Problemi (Hicrî 5. Yüzyıla Kadar)” adlı doktora tezinin “Bütünlük ve Anlam” başlığı esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Şiirde veya şiirin parçalarında işlenen konuyu ifade etmek için kullanılan “içerik” kavramının Arap edebî eleştirisinde çoğu zaman “mânâ” kelimesi ile ifade edildiğini belirtmemiz gerekir. Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 154. İçerik kelimesinin Arapça karşılıklarından biri olan “muhteva” kelimesi yerine “mânâ” kelimesinin kullanılmasına Arap dilbiliminde yerleşik olan “lafız ve mânâ” şeklindeki ikili terminolojinin etki etmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte “mânâ” kavramı eleştiri literatüründe oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu yüzden kavramın kullanım yeri ve bağlamına göre ifade ettiği karşılığın belirlenmesi bu alanda yapılan araştırmalar için oldukça önemli ancak bir o kadar da güçtür. Tespit edebildiğimiz kadarı ile “mânâ” klasik Arap edebiyatı literatüründe şu anlamları ifade edecek biçimde kullanılmıştır: Lafızların delâlet ettikleri dilsel/vaz’î anlamlar, medlûl, gösterilen (signed). Konuşan kişinin ifade etmek istediği şey, maksat (intention). Zihinde tasarlanmış soyut düşünce, suret (sense). Hayal yolu ile üretilmiş tasavvur, imge (image). Edebî eserin bölüm ve parçalarında ele alınmış konu, içerik, muhteva, mazmun (content). Edebî eserin ana konusu, tema (theme). Edebî eleştiride “mânâ” kavramının hangi anlamlarda kullanıldığı konusundaki görüş ve tartışmalar için bk. Mustafa Nâsif, *Nazariyyetü'l-ma'nâ fi'n-nakdi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.), 38; Câbir Usfur, *es-Sûratü'l-fenniyye fi't-türâsi'n-nakdi ve'l-belâgî 'inde'l-'Arab* (Beyrut: el-Merkezü'-Sekâff'l-'Arab, 1992), 313; Hasan Tabl, *el-Ma'na-ş-si'rî fi't-türâsi'n-nakdi* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 4; Şa'ban

“anlam, içerik, muhteva, maksat ve tema” ile ilgili olduğu görülmektedir. Onların şiirin içeriği ile ilgili önem attettikleri problemlerden biri de “bütünlük” olmuştur. Bütünlük, şiirde aranan önemli bir nitelik olmakla beraber Arap şairlerin ve eleştirmenlerin “bütünlük” konusundaki yaklaşımları farklılık gösterir.

Edebiyat kitaplarının pek çoğunda bütünlük bahsi ile ilgili müstakil bir bölüm veya başlığa rastlanmaz. Konumuzun dışında olmakla birlikte ilk dönem eleştiri yazımının, müelliflerin amaçlarına ve önceliklerine göre şekillendiğini, konuların ve meselelerin buna göre belirlendiğini ve pek çok teorik meselenin bir arada ele alındığını belirtmek gerekir. Eleştirmenlerin bütünlük konusundaki değerlendirmeleri de buna bağlı olarak eserlerinde başka meselelerle iç içe geçmiş bir biçimde yer almaktadır. Kimi zaman bir beyit veya şiirin eleştirisinde, kimi zaman şiirlerin üstünlüğü ile ilgili değerlendirmelerde, kimi zaman da bazı istihlamların açıklamalarında bütünlük ile ilgili görüşlere rastlanmaktadır. Bu sebeple erken dönem edebiyat ve eleştiri sahasında yapılacak herhangi bir çalışmanın bu dağınık bilgiler arasında teorik bir birliktelik arama şeklinde gerçekleştirilmesi gerekir. Bu yüzden bu çalışmada, Arap eleştirmenlerin bütünlük konusundaki yaklaşımları, onların şiir anlayışı ve şiir için gerekli gördükleri üstünlük ölçütleri ışığında incelenmiş ve örtük kuram yöntemi takip edilmiştir.

Eski Arap şiirinde bütünlük düşüncesinin farklı boyutlarını tespit etmek hem Arap şiirinin yapısını hem de Arap eleştiri literatüründe bütünlük konusu ile ilgili kavramları anlamak için önem taşır. Genel olarak edebî eserin parçaları arasındaki birliği ve bağlantıyı ifade eden bütünlük (الوحدة/unity)², Arap edebiyat eleştirmenlerinin önem verdiği bir meseledir. Edebî bir eserin yapı, şekil, kâfiye, vezin, üslup gibi yapısal unsurları için bütünlük gerekli görülmüş olmakla birlikte Arap eleştirmenlerin bütünlük konusunda belirledikleri ilkeler, onların bu ölçütü daha ziyade “mânâ” yani muhteva ile ilişkili olarak ele aldıklarını göstermektedir. Bu açıdan bütünlük meselesi Arap edebî eleştirisinde anlam eleştirisinin bir parçasıdır.

Abdülhakîm Muhammed, *el-Ma'nâ fi's-şi'ri'l-'Arabî el-kadîm* (Mısır: el-İlmu ve'l-İmân li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2010), 8; Ali Muhammed Hasan el-'Ammârî, *Kadiyyetu'l-lafz ve'l-ma'nâ ve eseruhâ fi tedvîni i'l-'Arabîyye (ilâ ahdî's-Sekkâki)* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1999), 38-41; Mehmet Akif Özdoğan, *Arap Dili ve İnda Lafız ve Anlam* (İstanbul: Ensar, 2018), 73; Muhtâr Bula'râvî, *Cedeliyyetu'l-lafz ve'l-ma'nâ fi türâsî'n-nakdi'l-'Arabî* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2009), 105.

² Ahmed Matlûb, *Mu'cemu mustalahâti'n-nakdi'l-'Arabî el-kadîm* (Beirut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 2001), 439.

Arap edebî eleştirisi literatüründe şiirde “bütünlük” ilkesinin farklı boyutlarda ele alındığı görülmektedir. Eleştirmenlerin bu konudaki görüşlerini öncelikle şiirin parçalarında aranan bir nitelik olarak “bütünlük” ve daha sonra şiirin tamamı için geçerli bir ölçüt olarak “bütünlük” olmak üzere iki farklı şekilde değerlendirmek mümkündür. Bu iki tür bütünlük anlayışının temelinde de “mânâ” unsuru yatmaktadır. Yani eleştirmenler hem şiirin tamamında hem de onun parçalarında bir anlam bütünlüğünü gerekli görmüşlerdir.

Beyitte Anlam Bütünlüğü

Eski Arap şiiri her bir beyitte anlamın tamamlandığı kafiyeli dizelerden oluşmaktaydı. Beyit, sadece şekil olarak değil aynı zamanda anlam açısından da bir bütünlük arz etmeliydi. Şairler, bir düşünceyi, hissi veya sahneyi eksiksiz bir biçimde tek bir beyte sığdırabilecek yeteneğe sahip olmalıydılar.³ Bu yüzden şiirde beyitlerin aynı sesle sonlandırılması için gerekli olan kafiye sadece bir ahenk unsuru değil, aynı zamanda dinleyicilerin anlamı takip edebilmesini ve beyitleri ayırmasını sağlayan bir öğeydi. Bu yüzden kafiye -bir nevi nokta gibi- ifadeyi sonlandırdığı için anlam açısından önemli bir işleve sahipti.⁴ Bu özellik, eski Arap şiirinde her bir beytin kendisinden önceki ve sonraki beyitlerden bağımsız, müstakil bir anlam bütünlüğüne sahip olması gerektiği anlayışını doğurmuştur.⁵ İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu sebeple şiirin oldukça zor bir sanat olduğunu ifade eder. Ona göre şiir, tüm beyitleri tek bir vezinde olan ve her bir beyti anlam açısından tamamlanmış kafiyeli bir sözdür. Onun, Arapların şiir anlayışını yansıtan şiir tanımında Arap şiirindeki bütünlük özelliği ve müstakil beyit anlayışı özellikle vurgulanır: “(Şiir) İstiare ve tasvirler üzerine inşa edilmiş belîğ bir kelâmıdır ki vezni ve kâfiyesi aynı olan parçalardan oluşur. Her bir parça, mânâ ve maksat açısından birbirinden bağımsızdır, öncesindeki ve sonrasındaki parçadan ayrıdır.”⁶

³ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Üniversitesi Matbaası, 1973), 64; H. A. R. Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017), 22.

⁴ Muhammed, *el-Ma'nâ fi's-şi'r*, 183.

⁵ Beyitte tamamlanması öngörülen “anlam” ile kastedilen kasidenin muhtevasını ifade eden “الغرض” (tema) değil, şairin şiirsel ifadeye büründüğü “mücerred fikir”dir. Beyit için gerekli görülen anlam bütünlüğü gereği şairin ister teşbih, istiare, kinaye gibi sanatsal yollar kullanarak isterse bir sanata başvurmaksızın ifade ettiği mücerred fikri yani “anlam”ı beyit içinde tamamlamış olması gerekir.

⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *el-Mukaddime* (Tunus: Dâru'-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984), 740.

Beyitte anlam bütünlüğünü sağlamak, eski Arap edebî eleştirmenlerine göre, şiirin üstünlüğü ve güzelliği için şairlerin dikkat etmesi gereken önemli bir ölçüttü. Bu ölçütü sistematik bir şekilde ele alan ilk kişinin Sa'leb (ö. 291/904) olduğu görülüyor. Sa'leb, hicrî üçüncü yüzyılda, o dönemde artık yerleşmiş olan müstakil beyit anlayışını *Kavâidu's-Şi'r* adlı kitabında sistemli bir şekilde kavuşturmuştur. Beyitleri, anlam açısından öncesi ve sonrasındaki beyitlere bağlı olmayan, kendi içinde anlam bütünlüğüne sahip müstakil parçalar olarak değerlendirmiş ve bu içsel bütünlüklerine göre beşli bir sınıflandırma yapmıştır. Onun bu taksimi hem şiirde bütünlüğün estetik değerini hem de Arap kasidesinde bütünlük beklentisinin ardında yatan güzellik anlayışını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Sa'leb'e göre belâgat açısından en üstün beyitler onun "muaddel" (المُعَدَّل) olarak adlandırdığı beyitlerdir. Bu beyitlerde, beytin iki bölümü (sadr ve acz) anlam açısından eşit olup anlam beytin her iki bölümünde de ayrı ayrı tamamlanır.⁷ Bu tür beyitlerde, her bir bölüm özdeyiş niteliğindedir yani beytin iki parçası da ayrı ayrı mesel gibidir. Beyitte anlam bakımından hiçbir eksiklik veya fazlalık bulunmaz. Bu nedenle râviler tarafından en çok övülen beyitler bu tür beyitler olmuştur.⁸ Sa'leb muaddel beyitlere Züheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 609 [?])'nin muallakasında geçen şu beyti örnek gösterir:

وَمَنْ لَا يُكْرَمُ نَفْسَهُ لَا يُكْرَمُ وَيَعْتَرِبُ بِحَسَبِ عَدْوٍ
صَدِيقَهُ

"Yaban elde kalan kişi düşmanı dostu sanır, kendine saygı duymayana hiç kimse saygı duymaz"⁹

Arapların bu tür beyitleri üstün kabul etmelerinin sebebi az kelime ile derin anlamlar ifade etme sanatı olan îcâzı hem sanatsal açıdan hem anlam açısından üstün görmeleridir.¹⁰ Sa'leb'in, belâgat açısından en üst düzeyde gördüğü bu beyitleri mesellere benzetmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Bu tür beyitler önemli bir şiir âlimi olan İbn Sellâm (ö. 231/846 [?]) tarafından da övülmüştür. İbn Sellâm, Arap şairleri ve şiiri hakkında kaleme aldığı meşhur antolojisinde, "mukalled" olarak adlandırdığı bu tür

⁷ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (Seyyâr) eş-Şeybânî Sa'leb, *Kavâidü's-Şi'r*, thk. Muhammed Abdülmun'im el-Hafâcî (Kahire: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1996), 66.

⁸ Sa'leb, *Kavâidü's-Şi'r*, 67.

⁹ Züheyr bin Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr*, haz. Ali Hasan Fâ'ûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 111.

¹⁰ Azîz Câsim, "Vaahdetü'l-Beyt fi'n-Nakdi'l-Edebi'l-Kadîm beyne'l-Îcâz ve 'Aybi's-Sına'a ve İnfi'âli's-Şâ'ir", *Lark li'l-Felsefe ve li'l-Lisâniyyât ve'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye* 3/26 (2017), 62.

beyitlerin “kendi kendine yeten, söylene söylene mesel gibi meşhur olmuş kıymetli beyitler” olduğunu ifade eder.¹¹

Hicrî üçüncü yüzyılın en meşhur edebiyat ustalarından biri olan Câhiz (ö. 255/869) de şiirin her bir beytinde anlam bütünlüğü sağlanmasını bir üstünlük ölçütü olarak görmekteydi. Ayrıca bahsi geçen her bir şatırın (beytin iki mısraından her birinin) mesel hükmünde olduğu beyitlere ziyade bir üstünlük atfetmişti. Câhiz, şiir meclislerinde bu tür beyitlerin takdirle karşılandığını zikreder. Bu konuda üç şiir râvisinin bir araya geldiği ve bildikleri en sağlam ve en özlü beyit parçasının (rivâyette geçtiği şekli ile “nısfu'l-beyt”in) hangisi olduğunu tartıştıkları bir rivayet aktarır. Râvîlerden ilki şu şatır (yarım beyit) zikreder: “حَسْبُكَ دَاءٌ أَنْ تَصِحَّ وَتَسْلِمًا” (Sağ salim olman sana hastalık olarak yeter).¹² Diğer râvi, şu yarım beytini zikreder: “تَوَكَّلْ بِالْأَدْنَى وَإِنْ جَلَّ مَا يَمْضِي” (Biz ancak en yakın olayla meşgul oluruz, geçen (musibet) büyük olsa bile).¹³ Son râvi ise Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648-49)'ye ait veciz ve sağlam bulduğu şu yarım beyti zikreder: “وَإِذَا تَرَدُّ إِلَى قَلِيلٍ تَفْتَحْ” (Aza yöneltilirse kanaat eder). Câhiz'e göre son örnek anlam açısından kendi kendine yetmemektedir. Çünkü dinleyen kişi beytin ilk yarısı olmadan kastı anlayamaz. Gerçekten de beytin bütününde anlam “Nefsi istekli yaparsanız, çok şey ister ama ve aza yönlendirildiği zaman onunla yetinir” şeklindedir.¹⁴ Bu rivayet üzerine yaptığı yorumlardan Câhiz'in mesel şeklinde söylenmiş îcâz içeren beyitlerin üstünlüğü konusunda diğer iki eleştirmenle aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır. O da tek bir beyitte mesel hükmünde anlam bütünlüğüne sahip iki anlam getirilmesini bir üstünlük olarak görmektedir.

Şiir beytinin iki kısmında ayrı ayrı anlamın tamamlanmış olması sonraki yüzyıllarda da bir üstünlük göstergesi olarak kabul edilmiştir. Mesela önemli bir edebiyat âlimi ve tarihçisi olan el-Merzûbânî (ö. 384/994) “tek bir beyti (anlam bakımından) başka bir beyte ihtiyaç duymayan şiirler”in diğerlerinden üstün olduğunu ancak bu beyitler içinde daha üstün olanların “beytin iki kısmının (anlam bakımından) birbirinden ayrı, (anlamın tamamlanması

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed bin Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuhûli's-şu'arâ'*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Medenî, 1277), 2/360,361.

¹² Beyit, Humeyd b. Sevr el-Hilâlî (ö.30/650)'ye aittir. Şair bu ifadeleri ile Ebû'l-Atâhiyye (ö. 210/825 [?])'nin “أَسْرَعُ فِي نَقْصِ أَمْرِءٍ تَمَامُهُ” (Kişide en hızlı eksilen, tamlığıdır) beytindeki anlama benzer bir anlam kastetmiştir.

¹³ Beyitte kastedilen anlam: “insana içinde bulunduğu felaket küçük de olsa katlanılmaz gelir, üzerinden zaman geçince çok büyük felaketler bile onun için önemini yitirir.” Beyit, Ebû Hıraş el-Huzelî (ö. 15/636)'ye aittir.

¹⁴ Ebû Osman 'Amr bin Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Ali Bû Mulahham (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2009), 1/142-144.

için) birbirine ihtiyaç duymayan, müstakil anlamlar taşıyan beyitler” olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Onun üstünlük olarak zirvede gördüğü bu beyitler Sa‘leb’in “muaddel”, İbn Sellâm’ın “mukalled” olarak isimlendirdiği beyitlerdir. Aynı dönemlerde meşhur olmuş Arap edebiyat eleştirmeni Hâtîmî (ö. 388/998) ise bu konu ile ilgili Emevî dönemi şairlerinden Ferazdak (ö. 114/732)’tan aktarılan bir rivayete dayanarak şiir beyitlerinin en üstün olanının “iki mesel içeren beyitler” olduğunu ifade etmiştir.¹⁶ Hatîmî, bu konudaki görüşünü şiir otoritelerinin sözleri ile de destekler. Mesela İbn Kuteybe (ö. 276/889)’den naklen, beytin birinci bölümünün ikinci bölümüne anlam bakımından ihtiyaç duymaması ve her bir kısımda anlam bütünlüğünün sağlanması hâlinde bu beyitlerin üstün olacağını ve zamanla mesele dönüşeceğini belirtir.¹⁷ Se‘alibî (ö. 429/1038) ise *Yetîme* isimli meşhur şiir kitabında bu çeşit bir anlam bütünlüğüne sahip olan beyitleri “iki mesel getirme” (إرسال المثلين) başlığı altında müstakil olarak ele almış, bu tür beyitlerin güzelliğini ifade ederek farklı şairlere ait çok sayıda örnek vermiştir.¹⁸

Anlam bakımından beyitte bir bütünlüğün sağlanmasıyla birlikte anlamın mümkün olduğunca az lafızla ifade edilmesinin şiirin değerini artırdığı açıktır. Bu özellik -yukarıda aktarılan örneklerde olduğu gibi- beytin her iki yarısında müstakil iki kıymetli anlamın bulunması şeklinde ortaya çıkabileceği gibi beytin tamamında tek bir anlamın bulunması şeklinde de olabilir. Bununla birlikte iki değil tek bir anlamın bulunduğu beyitler arasında da üstünlük ifade eden başka ayrımlar yapılmıştır. Sa‘leb’in üstünlük açısından ikinci sıraya yerleştirdiği bu tür beyitlerin iki şekli vardır: İlki onun “el-ebîâtü’l-ğurrî” (الأبيات الغر) olarak nitelendirdiği, anlamın beytin ilk bölümünde tamamlandığı, beytin ikinci bölümünde ise şairin anlamı daha açık ve anlaşılır hâle getirdiği beyitlerdir. Böylece hem şair anlamı îcâzlı bir şekilde ortaya koymuş olur hem de dinleyenlerin anlamı kavramaları kolaylaşır.¹⁹ Bu tür beyitlerin ikinci türü ise Sa‘leb’in “el-ebîâtü’l-muhaccele” (الأبيات المحجلة) olarak adlandırdığı, anlamın yine beytin

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İmrân el-Merzûbânî, *el-Muvaşşah fî meâhizî’l-‘ulemâ’ ale’s-su‘arâ’*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin (Beirut: Dârü’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1995), 44.

¹⁶ Ebû Alî Muhammed b. Hasen b. Muzaffer el-Bağdâdî el-Hâtîmî, *Hilyetü’l-muhâdara fî smâ’ati’s-şîr*, thk. Cafer el-Kitânî (Irak: Dârü’l-Reşîd li’n-Neşr, 1979), 1/243.

¹⁷ el-Hâtîmî, *Hilyetü’l-muhâdara*, 1/243.

¹⁸ Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebû Mansûr es-Se‘alibî, *Yetîmetü’d-dehr fî mehâsini ehlî’l-asr*, thk. Müfid Muhammed Kumhiyye (Beirut: Dârü’l-Kutubî’l-‘İlmiyye, 1983), 1/250.

¹⁹ Sa‘leb, *Kavâidü’s-şîr*, 72.

ilk bölümünde tamamlandığı ancak beytin ikinci bölümünde daha vurgulu ve etkileyici hâle getirildiği beyitlerdir.²⁰ Bu tür beyitlerde beytin iki bölümünde anlam birbirlerinden ayrı lafızlarla müstakil olarak tamamlanmakla birlikte “aynı”dır. Beytin ikinci kısmında bu anlam daha etkili ve çarpıcı şekilde ifade edilir.

Söz konusu anlam özelliği, sonraki yüzyıllarda edebî bir sanat olarak kabul edilmiştir. Arap nesri ve şiiri ile ilgili ilk sistematik eserlerden biri olan *es-Sintâateyn*'i kaleme alan Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) tarafından bu sanat “tezyîl” (التزييل) olarak isimlendirilmiştir. Ona göre tezyîl, anlamı zenginleştiren, daha açık ve anlaşılır hâle getirip güzelleştiren üstün bir sanattır.²¹ Müteahhir dönem belâgat kitaplarında ise “tezyîl” sanatı, konuşan kişinin sözünü kesinleştirmek amacı ile tekrar etmesi şeklinde tanımlanmıştır.²² Bu tür beyitlerde şair anlamı hem daha açık ve etkili bir biçimde ortaya koymakta hem de tek bir anlama bağlı kalarak beyit içindeki anlam bütünlüğünü korumaktadır.

Beyitte anlam bütünlüğünün diğer bir şekli, anlamın beyitte tam ve eksiksiz ama bununla birlikte ayrılabilen parçalar hâlinde ortaya konulmasıdır. Sa'leb'in “el-ebyâtü'l-muvaddaha” (الأبيات الموضحة) olarak adlandırdığı bu beyitlerde anlam açık, yeterli ve eksiksizdir. Beyitte bir veya birden fazla anlam bulunabilir ve beyit anlamlı parçalara bölünebilir.²³ İmru'ül Kays(ö. 25/645)'ın atını tasvir ettiği şu beyitte olduğu gibi:

²⁰ Sa'leb, *Kavâidü's-şi'r*, 76,77.

²¹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şi'r* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 292.

²² Bunun iki türü vardır: İlkinde anlam artmaz, aynı kalır ve bir tür pekiştirme yapılır. İkincisinde ise anlam bir meselle güçlendirilir. Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdülazîm b. Abdilvâhid el-Mısri İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîru't-tahbir fi sina'ati's-şi'ri ve'n-nesri ve beyâni icâzi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şeref (Suudi Arabistan: Lecnetü İhyâ-i Tûrâsi'l-İslâmî, ts.), 387,388. Yahyâ b. Hamza b. Ali el-Alevî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâga, 'Ulûmi hakâiki'l-icâz*, thk. Abdülhamîd el-Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2002), 3/61,62. Kartâcennî, ıstılahın içeriğini genişletmiş ve yalnızca beyitte değil hem beyitte hem de kasidenin tamamında, sonraki bölümün önceki bölümdeki anlamı birleştirip özetleyerek açık, anlaşılır ve hikmetli bir şekilde yeniden ifade edilmesi olarak tanımlamış, buna da “tahcîl” (التحجيل) demiştir. Ebu'l-Hasen Henüddin Hâzîm b. Muhammed el-Kartâcennî, *Minhâcü'l-buleğâ ve sirâcü'l-udebâ*, thk. Muhammed el-Habîb (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986), 300. Kartâcennî'nin anlamda bir üstünlük olarak gördüğü bu söz sanatını “tahcîl” olarak isimlendirmesi ile Sa'leb'in bu özellikteki beyitleri “muhaaccele” olarak isimlendirmiş olması tesadüfî bir benzerlik gibi görünmemektedir.

²³ Sa'leb, *Kavâidü's-şi'r*, 81.

كَجُمُودٍ صَخْرٍ حَطَّةُ السَّيْلِ مِنْ عَلٍ²⁴

مَكَرٍ مَقْبَلٍ مُدْبِرٍ مَعًا

“(Atım) aynı anda hamle yapar ve kaçar, ileri atılır ve geri çekilir; dağın tepesinden selin yuvarladığı kaya gibidir.”

Bu tür beyitlerde şair genellikle sec'li ifadeler kullanarak beyti kısa parçalara ayırır. Meşhur şiir münekkidi Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948 [?]) bu sanatı “tersî” (الترصيع) olarak isimlendirmiştir.²⁵ Bu konuda verdiği şiir örneklerinin bazıları Sa'leb'in “el-ebyâtü'l-muvaddaha” için verdiği örneklerin aynısıdır. Kudâme'ye göre eski ve yeni şairlerin pek çoğu bu tür beyitler inşâd etmiştir. Bu sanat, zorlamaya (tekellüfe) düşülmeden ustaca yapıldığında bu tür beyitlerin diğerlerine üstünlüğü açıktır.²⁶ İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064), meşhur eseri *el-Umde*'de, Kudâme'nin bu konuda verdiği örneklerden hareketle, beyit içinde anlamlı bölümler yapılmasının “taksîm” (التقسيم), bunun sec'li bir şekilde yapılmasının ise “tersî” (الترصيع) olduğunu söylemiş ve bunları edebî bir sanat olarak görmüştür.²⁷

Bütün bu ıstılahî ayrımlar, bir şiirin beyitlerinin kendi içinde anlamlı parçalara ayrılması ve bölünmesi ile ilgili örnekler dayanıyor. Bu da Arap şiirinde beyit içindeki anlam bütünlüğünün çeşitli yollarla gerçekleştiğini ve tek bir beytin birden çok anlamı içerecek şekilde düzenlenmesinin şairler ve şiir âlimleri tarafından daha üstün kabul edildiğini gösteriyor. Bununla birlikte Arap şiirinde tek bir beytin bir tek anlam içermesi ve beyit sonunda kâfiye ile birlikte bu anlamın tamamlanması asgari bir şart olarak görülmüştür. Sa'leb'in “el-ebyâtü'l-muraccele” (الأبيات المرجلة) olarak adlandırdığı bu tür beyitlerde anlam beyit tamamlanana kadar bölünemez ve ancak kafiye (beytin sonuna) ulaşıldığında tamamlanır. Ona göre bu tür beyitler belâgat açısından en düşük derecededir ve râviler tarafından da pek beğenilmez.²⁸ Kudâme b. Ca'fer de tek bir beyitte anlam bütünlüğü sağlamayı şair için bir

²⁴ Ebû Vehb Hunduc b. Hucr el-Kindî İmru'ü'l-Kays, *Dîvânu İmru'ü'l-Kays*, thk. Abdurrahman el-Mustâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004), 54.

²⁵ Ebû'l-Ferec Kudâme b. Cafer b. Kudâme el-Kâtib el-Bağdâdî Kudâme, *Nakdu's-si'r* (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2015), 40.

²⁶ Kudâme, *Nakdu's-si'r*, 47. Kudâme'ye göre, beyit içinde anlamın bölümlere ayrılması şayet sec' veya benzeri bir yola başvurmaksızın yapılırsa buna “taksîm” (التقسيم) denir. Kudâme, beyit içinde anlamlı parçalar oluşturulmasını “sıhhatu't-taksîm” başlığı altında ele almıştır. Kudâme, *Nakdu's-si'r*, 131. Askerî de de taksîm ve tersî arasında Kudâme gibi ayırım yapmış ve hem nesir hem de şiirde bu özelliklerin bulunduğu işaret etmiştir. el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 269-294.

²⁷ Ebû Ali el-Hasan bin Reşîk el-Kayravânî İbn Reşîk, *Kitâbu'l-'Umde fi nakdi's-si'r*, thk. Aff Nâyif Hâtûm (Beyrut: Dâr Sâdir, 2012), 316.

²⁸ Sa'leb, *Kavâidü's-si'r*, 84.

gereklilik, tek bir beyitte birden çok anlam bulunmasını ise bir üstünlük olarak görmektedir. Ona göre bir anlamı tek bir beyitte ifade eden şair, iki beyitte ifade eden şairden; tek bir beyitte iki anlamı bir araya getiren şair de bir beyitte tek bir anlam getiren şairden daha üstündür.²⁹

Edebiyat âlimlerinin beyitte anlam bütünlüğü hakkındaki yukarıda aktardığımız görüşleri birlikte değerlendirildiğinde özetle şu sonuçlara varılabilir:

1. Şair düşüncesini, duygusunu, teşbih, istiare gibi sanatlara konu olan mazmunları tek bir beyitte ifade etmek zorundadır.
2. Şairin tek bir beyitte birden çok anlam vermesi ziyade bir üstünlük göstergesidir.
3. Şairin beyitte mesel benzeri sözler söylemesi, yani kısa lafızla derin ve uzun anlamlar ifade etmesi, Arapların îcâzı sevmesinden dolayı oldukça üstün görülmüştür.

Beyitte anlam bütünlüğünün bu derece önemsenmesinin edebî eleştiri açısından bazı sonuçları olmuştur. Mesela bu bütünlüğün ihlal edildiği bütün durumlar eleştirmenlerce kusur sayılmıştır. Araplar, beyitte anlam bütünlüğünün ihlali şeklinde ortaya çıkan anlam kusuruna “tazmîn” (تضمين) ve bu açıdan kusurlu beyitlere mebtûr (مبتور) demişlerdir.³⁰ Askerî, “anlamın beytin dışına çıkması, bir beytin anlam açısından başka bir beyte ihtiyaç duyması” şeklinde tanımlanan ve bir anlam kusuru olarak görülen tazmîni aynı zamanda “anlamın beytin bir bölümünden diğerine taşması ve anlam açısından beytin bir bölümünün diğerine ihtiyaç duyması” şeklinde de kullanmıştır.³¹ Aynı şekilde Kudâme b. Ca’fer, şiirin ana unsurları olan anlam ve vezin arasındaki uyumun bozulmasını, beyitteki anlam bütünlüğünün ihlâlîni bir kusur olarak görmüş ve bu tür beyitleri “mebtûr” olarak adlandırmıştır.³² Mesela ona göre İmru’l-Kays’a ait şu beyitlerde anlam tamamlanmadan eksik bırakılmıştır:

أرَجَى مِنْ صُرُوفِ الدَّهْرِ لَيْئًا وَلَمْ تَغْفَلْ عَنِ الصِّمِّ الصِّلَابِ³³

“Amr’ın oğlu Kral el-Hâris’ten ve saraylar sahibi Hucr’un hükümünden sonra mı...”

²⁹ Ebû'l-Ferec Kudâme b. Cafer b. Kudâme el-Kâtib el-Bağdâdî Kudâme, *Nakdu'n-nesr*, thk. Tâhâ Hüseyin - Abdülhamîd el-Abbâdî (Kahire: Vizâratü'l-Me'ârifî'l-'Umûmiyye, 1941), 100.

³⁰ Matlûb, *Mu'cemu mustalahâti'n-nakd*, 163,349.

³¹ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 31.

³² Kudâme, *Nakdu's-si'r*, 222.

³³ İmru'ü'l-Kays, *Dîvânu İmru'ü'l-Kays*, 79.

Bu beyitte anlam eksiktir ve ancak arkasından gelen şu beyitle tamamlanmaktadır:

أَرْجَى مِنْ صُرُوفِ الدَّهْرِ لَيْنًا وَلَمْ تَغْفَلْ عَنِ الصَّمِّ الصَّلَابِ³⁴

“... sert taşları kayaları ihmal etmeyip paramparça eden zamanın musibetlerinden bir rahatlık beklentisi umudunu vereyim?”

Kudâme, şairin lafızları her beyitte anlamı tamamlayacak şekilde seçmesi ve bu açıdan beyitte lafız ile anlam arasında bir denklik bulunmasını gerekli görmüştür. Ona göre bu açıdan denkliğin bozulduğu iki durum vardır:

- Beyitte anlamın lafızdan kısa olması, yani “haşv” (الحشو)
- Beyitte anlamın lafızdan fazla olması, yani “tazmîn” (التضمين).

Şayet şair beyit tamamlanmadan anlamı tamamlarsa gereksiz lafızlarla beyti doldurur ki bu haşvdir. Eğer anlamı tamamlamadan beyti bitirirse bu sefer de anlam ikinci bir beyte taşar ki bu da tazmîndir. Şairin bu iki kusurdan da kaçınması gerekir.³⁵

Beyitte anlam bütünlüğünü sağlamamak meşhur şairlerin dahi eleştirilmesine sebep olmuştur. Örneğin Ebû Bekr es-Sûlî (ö. 335/946), genel olarak şiirini beğenmiş olmakla birlikte İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896)'yi anlamı tek bir beyitte ifade edemediği için eleştirmiştir. Ona göre de en güzel şiir “kendine yeten, anlamı beytin sonunda tamamlanan, bölümleri (beyitleri) müstakil ve bir kısmının diğer kısma muhtaç olmadığı şiirdir”.³⁶

Arap eleştirmenlerin beyitte anlam bütünlüğü konusunda sergiledikleri bu hassasiyet bazı açılardan problemlili bulunmuştur. Bu anlayışın ortaya çıkardığı problemlerden ilki, böyle bir anlayışın kasidede bütünlük anlayışı ile çelişki arz etmesidir. Çünkü bir yandan katı bir şekilde beyitte anlam bütünlüğünü savunan eleştirmenler diğer yandan kasidenin tamamında ve bütün parçaları arasında bir bütünlük sağlanmasını ve ahengi gerekli görmüşlerdir.³⁷ Her bir beyitte anlamı tamamlayarak bir kasidenin tamamında anlam birliği sağlamanın zorluğuna dikkat

³⁴ İmru'ü'l-Kays, *Dîvânu İmru'ü'l-Kays*, 79. Dîvân'da “الصلاب” kelimesi “الهضاب” şeklinde geçmektedir.

³⁵ Kudâme, *Nakdu'n-nesr*, 99. Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdîrabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Müfid Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404), 6/223.

³⁶ Ebû Ahmed el-Hasen bin Abdullah Ebû Ahmed el-Askerî, *el-Mesûn fi'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kuveyt: Matba'atü Hükümeti Kuveyt, 1984), 9.

³⁷ Reşîd Kuseyme, “Min Simâti't-Terkîb fî's-Şi'ri'l-'Arabî”, *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Luğât* 10-11 (2012), 10.

çekmişlerdir. İşaret edilen ikinci problem ise beyitte anlam bütünlüğünün uygulamada bir karşılığının olmamasıdır. Zira meşhur ve usta kabul edilen şairler dahi bu niteliğe sahip olmayan beyitler söylemişlerdir. Meşhur Arap kasidelerinin pek çoğunda eleştirmenlerin “tazmîn” dediği kusura rastlamak mümkündür. Bu ölçüt şairler için eleştirmenlerin dikkat çektiği kadar katı bir kural ve net bir sınır olmamıştır. Bu gerçeklikten hareketle bazı edebiyat âlimleri, tek bir beyitte anlamın tamamlanmamasını mutlak bir kusur olarak görmemişlerdir.³⁸

Beyitte bütünlük anlayışının şiir geleneği açısından bazı sonuçları da olmuştur. Öncelikle aynı kafiyeye sahip beyitlerde anlamın birbirlerinden bağımsız olması şiir rivayetlerinde ihtilaflar doğurmuştur. Şiirin çoğunlukla sözlü olarak aktarıldığı dikkate alındığında bu yapıya sahip olan bir şiirde beyitlerin yerlerinin, sıralamasının değiştirilmesi veya beytin birinin veya birkaçının kasideden çıkarılması ihtimal dâhilindedir. Zira bu şiirlerde beyitlerin anlamı bir diğeri ile bağlantılı olmadığı için şiirden bir veya birkaç beyit eksildiğinde anlamda bir kopukluk ve eksiklik meydana gelmemektedir. Bu sebeple kaside rivayetinde beyit düzeninin ihlal edilmesi olağan kabul edilmiştir.³⁹

Edebî eleştiri açısından bakıldığında müstakil beyit anlayışının en önemli sonuçlarından biri “parçacı” bir eleştiri biçimini doğurmuş olmasıdır. Yani müstakil beyit anlayışı, müstakil beyit eleştirisine neden olmuştur. Eleştirmenler, yalnızca tek bir beyte dayanarak bir şiirin veya şairin üstünlüğüne dair hüküm verebilmişlerdir.⁴⁰ Bu yüzden eski şiir eleştirileri, edebiyat eserleri ve şair antolojileri “en iyi medih beyti”, “en iyi hicv beyti”, “en güzel tasvir”, “en hoş nesîb” gibi çok sayıda parçacı değerlendirme ifadesi içermektedir. Bu da şiirin tamamındaki güzellik ve kusurları göz ardı eden bir eleştiri anlayışı olarak görülmüştür.

Kasidede Anlam Bütünlüğü

Eski Arap şiirinde anlam bütünlüğü sadece beyit düzeyinde değil kasidenin diğer bölümleri ve bütününde de gözetilmesi gereken önemli bir özellik olarak kabul edilmiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki eski Arap şiirinde biçim için belirlenmiş özellikler gibi şiirin muhtevası için de sınırları belli bazı özellikler belirlenmiştir. İslam öncesi dönemde oluşup tekâmül etmiş Arap şiirinin üstünlüğünü kabul eden ve şiirde değer ölçütlerini bu

³⁸ İbn Reşîk, *el-Umde*, 219; Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir fi edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Bedevî Tabâne - Ahmed el-Hûfî (Kahire: Dâr Nahdati Mısır li't-Tab'i ve'n-Neşr, ts.), 3/201.

³⁹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 65.

⁴⁰ Muhammed, *el-Ma'nâ fi's-şî'r*, 30.

şairleri esas alarak belirleyen eleştiri anlayışına göre şiirde işlenen konular ve mazmunlar, ideal olarak kabul edilen bu şiirlerden uzak olmamalı ve şair anlam açısından da geleneksel yapılara bağlı kalmalıdır. Ayrıca bu bağlılık şiirin bölümleri, bu bölümlerin sıralanışı ve birbirine bağlanması konusunda kendini göstermelidir. Hicrî ikinci yüzyılda ortaya çıkan yeni şiir anlayışları ile birlikte Arap edebî eleştirisinin öncelikli tartışma konularından biri üstün görülen bu eski şiir anlayışına bağlılık meselesi olmuştur.⁴¹ Eski şiire muhalefet eden yenilikçi şairler maharetlerine ve şiirdeki ustalıklarına rağmen zaman zaman eleştiri oklarının hedefi olmuşlardır.

Arap şairler medh (övgü), hicv (alay), fahr (övünme), risâ' (mersiye) gibi şiir temalarından birini seçmeli ve klasik kaside yapısına uygun olarak şiir inşâd etmelidir. Şair belirli konularda yine belirlenmiş bir anlam sırasına uygun olarak şiir söylemelidir. Çünkü Arap şiiri belli konuların belli bir sıra ile işlendiği dâhilî bir bütünlüğe sahiptir.⁴² Arap şiirinde anlam bakımından şiirin bölümlerinin neler olduğu ve şiirde içeriğin kabul gören yerleşik yapısını ortaya koyan ilk kişi hicrî üçüncü yüzyılın önemli şiir âlimlerinden biri olan İbn Kuteybe'dir. İbn Kuteybe kasidenin bölümlerini tavsif ederken geleneksel şiir anlayışına bağlı kalmıştır. Ona göre şair şiire sevgilinin yaşadığı konaklar, yıkıntılar ve kalıntıları zikrederek başlamalıdır. Sonra nesîb (gazel) ile devam eder ve sevgiliyi, ona olan aşkını ve özlemine, acısını, hüznünü tasvir ederek şikâyet eder. Sonra sıkıntılı ve uykusuz geçen gecelerden, zorlu yolculuklarından ve bineğinden bahseden bir tasvir yapar. Nihayet bu tasvirlerin ardından şiirin ana temasına geçiş yapması gerekir.⁴³

İbn Kuteybe'nin kaside ile ilgili bu ifadeleri göçebe Arap hayatının ve bedevî yaşantının tasvirini yapan eski Arap şiirinin yerleşik yapısının bir ifadesidir. Onun sözlerinden anlaşılan muhteva açısından kasidenin yapısı, ana konu ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır: Sevgiliye duyulan aşk ve ayrılık açısından bahsedilen ve "nesîb" denilen birinci bölüm; yolculuk (çoğu zaman doğa) tasvirlerinden oluşan ikinci bölüm ve medh, hicv, fahr veya risâ' gibi şiirin ana temasını içeren üçüncü bölüm.⁴⁴

⁴¹ Tâhâ Ahmed İbrâhim, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab, mine'l-asri'l-Câhilî ile'l-karni'r-râbi' el-hicrî* (Kahire: Matbûatu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1937), 97.

⁴² Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 70.

⁴³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1982), 75.

⁴⁴ İdealize edilmiş Arap kasidesinin yapısı için ayrıca bk. İbn Reşik, *el-'Umde*, 185-203.

Anlamda bütünlük konusunun bahsi geçen yerleşik kaside yapısı ile güçlü bir ilişkisi vardır. Zira Arap eleştirmenler şiirin, muhtevaları birbirinden farklı bütün bu bölümlerini ifade etmek için “mânâ” tabirini kullanmışlardır. Ayrıca bu bölümlerin kendi içinde ve birbirleri arasında bir uyum ve ahengi de gerekli görmüş ve buna “anlamın anlamlarla uyumu” demişlerdir.⁴⁵ Klasik dönem Arap şiir eleştirmenlerine göre kasidede bütünlük bu birden çok anlam arasındaki uyumda tezahür eder. Nitekim İbn Kuteybe kasidenin bölümlerinin neler olduğunu ortaya koyduktan sonra şairin bu bölümler (mânâlar) arasında dengeli olması ve şiirden bu anlamların hepsini ölçülü bir şekilde kullanması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶ Ona göre anlamların değişmesi ve anlamlar arasındaki geçişlerin güzel olması dinleyiciler üzerinde etki uyandırır. Onların dikkatini toplar ve kalplerine tesir eder.⁴⁷

Anlamlar arasında şiirin bütünlüğünü bozmayacak şekilde ustaca geçişler yapmak Sa'leb ve İbnü'l-Mu'tezz (ö. 296/908) tarafından “hüsnu'l-hurûc” olarak adlandırılmış ve edebî bir sanat olarak görülmüştür. Anlam geçişlerinde “şimdi bunu bırak...”, “şimdi şu konuya gel...” gibi açık ifadeler kullanılması hoş görülmemiş, anlam geçişlerinde ince, yumuşak ve estetik bir yol izlenmesi tavsiye edilmiştir.⁴⁸ Şiirde bütünlüğü sağlayacağını düşündükleri bu sanatı göstermek eski şiirlerden örnekler zikreden bu eleştirmenler böylece daha sonra ortaya çıkacak olan eski-yeni tartışmasında eski şiir lehine bir taraf belirlemişlerdir. Zira kendilerinden sonra gelen eleştirmenlerin önemli bir kısmı bu konuda yeni şairleri eski şairlerden daha üstün görecektir.

Kasidenin iç yapısında bütünlük sağlanması ve anlamlar arasında uyumun gözetilmesi gerektiğine dikkat çeken diğer bir eleştirmen de İbn Tabâtâbâ (ö. 322/934)'dır. Şiirin dâhilî yapısı hakkında gelenekçi bir yaklaşıma sahip olan İbn Tabâtâbâ tıpkı İbn Kuteybe gibi eski şiirin anlam örgüsünü bütünlük konusunda bir dayanak olarak kabul etmiştir. Onun bütünlük konusundaki en önemli katkısı şiirde anlam bütünlüğünü ifade etmek için özel bir ıstılah kullanmış olmasıdır. İbn Tabâtâbâ hem tek bir beyitte hem beyitler arasında hem de kasidenin bütününde gözetilmesi gereken ahenk ve uyumu “tenâsüp” (التناسب) kavramı ile ifade etmiştir. Ona

⁴⁵ Matlûb, *Mu'cemu mustalahâtî'n-nakd*, 24; Muhammed Altuncî, *Mu'cemü'l-mufassal fi'l-edeb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 1/13.

⁴⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-su'arâ'*, 76.

⁴⁷ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve ş-su'arâ'*, 75.

⁴⁸ Sa'leb, *Kavâidü's-şi'r*, 31; Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed İbnü'l-Mu'tezz, *Kitâbu'l-Bedî'*, thk. İrfân el-Mataracı (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, 2012), 76.

göre şiirde tenâsübün olmaması bir kusurdur.⁴⁹ Kasidenin tamamında bu uyumun gerçekleşmesi için anlamlar arasında bir kopukluk olmamalı, bir anlamdan diğerine geçiş tatlı ve yumuşak bir şekilde yapılmalıdır.

İbn Tabâtabâ, önceki eleştirmenler tarafından “hüsnu’l-hurûc” şeklinde ifade edilen anlam geçişlerindeki güzelliği ifade etmek için “tehallus” (التخلص) tabirini kullanmıştır.⁵⁰ Ona göre nesirde olduğu gibi şiirde de muhteva olarak farklılık gösteren bölümler bulunur ve bu bölümler arasında bir bütünlük sağlanması gerekir. Şairin şiirin bölümlerini sanatsal bir şekilde ve ustalıkla birbirine bağlaması gerekir.⁵¹ İbn Tabâtabâ’nın “tehallus” adını verdiği “anlamlar arasındaki güzel geçiş” aslında Sa’leb ve İbnü’l-Mu’tezz gibi şiir âlimlerinin “hüsnu’l-hurûc” olarak adlandırdıkları şiirsel özellikle aynıdır. Fakat İbn Tabâtabâ, kasidenin bölümleri ve muhtevası konusunda onlar gibi eski şiirlerde izlenen yolu esas almış olsa da anlam geçişlerinin güzelliği ve tatlılığı konusunda onlardan farklı olarak yeni şairlerin eski şairlerden daha üstün olduklarını, tehallus kavramı ile ifade ettiği anlamlar arasındaki “güzel geçiş”lerin muhtes şairler tarafından daha iyi icra edildiğini düşünmekte ve bu konuda pek çok örnek zikretmektedir.⁵²

Hem şiirde hem de nesirde metin örgüsü, anlamlar arasındaki uyum hakkındaki teorik mülâhazaların hicrî dördüncü yüzyılda pek çok edebiyat âlimi tarafından söz konusu edildiği görülmektedir. Ebû Hilâl el-Askerî konuyu birkaç kavram etrafında ele almıştır. Ebû Hilâl öncelikle Arap şiirinin anlam örgüsünü İbn Kuteybe’ye benzer bir şekilde tasvir eder: “Araplar şiire çoğunlukla sevgilinin diyarlarını zikretmek, diyarların kalıntılara ve orayı terk edip giden sevgilinin ayrılığına ağlamakla başlar; daha sonra başka bir anlama geçer.”⁵³ Askerî -diğer eleştirmenler gibi- şiirde işlenen muhtevalara “anlam” demek ve anlamlar arası geçişleri genel olarak “hurûc” (الخروج) kavramı ile ifade etmektedir. Onun bu isimlendirmesi anlamlar arası geçişini ifade etmek için Sa’leb ve İbnü’l-Mu’tezz’in kullandıkları “hüsnu’l-hurûc” kavramının sonraki dönemlerde edebiyat literatüründe kabul gördüğünü göstermektedir. Ebû Hilâl’e göre şair bir anlamdan diğer bir anlama geçişte oldukça dikkatli olmalı, bunu anlamı değiştirdiğini ifade etmeden yapmalıdır. Şair anlam geçişlerinde yumuşak olmalı, bir anlamı aniden kesip diğerine geçmemelidir. Anlamlar arasındaki

⁴⁹ Muhammed Ahmed el-Alevî İbn Tabâtabâ, *İyâru’s-şi’r*, thk. Abbas Abdüssâtir (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2005), 129.

⁵⁰ İbn Tabâtabâ, *İyâru’s-şi’r*, 115.

⁵¹ İbn Tabâtabâ, *İyâru’s-şi’r*, 12.

⁵² İbn Tabâtabâ, *İyâru’s-şi’r*, 115.

⁵³ el-Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 354.

yumuşak geçişler şiirin tamamında bir bütünlük sağlanmasını kolaylaştırır.⁵⁴

Ebû Hilâl, şiirde anlam bütünlüğünün sağlanması konusunda eski şairler ve yeni şairler arasında bir karşılaştırma yaparak tıpkı İbn Tabâtabâ gibi yeni şairleri bu konuda eski şairlerden daha maharetli görmüş ve özellikle el-Buhturî (ö. 284/897)'nin bu üslubu çok güzel bir şekilde kullandığını ifade etmiştir.⁵⁵

Arap edebiyat âlimlerinin kasidede anlam bütünlüğünü ifade etmek için kullandıkları kavramlardan bir diğeri de "istidrâd" (الاستدراء) dır. Ebû Hilâl el-Askerî, "hurûc" dışında özel bir başlıkta bu sanata da yer vermiştir. Bir söz sanatı olarak "konuşan kişinin bir anlamdan söz söylerken başka bir anlama geçmesi" şeklinde tanımladığı istidrâd için verdiği örnekler, Askerî'nin bu sanatı şiir için de geçerli bulduğunu göstermektedir. Zira onun bu sanata örnek gösterdiği beyitler başka eserlerde "hüsnü'l-hurûc" için verilen örneklerle aynıdır.⁵⁶

Dördüncü asrın meşhur tarihçi ve ediplerinden olan Ebû Bekr es-Sûlî, istidrâd sanatının eski Arap şiirinde olmadığını, Arap şiirinde muhdes şairlerle birlikte ortaya çıkmış yeni bir üslup olduğunu ifade etmiştir. O da "istidrâd" sanatını anlamlar arası geçişin yumuşak, belirsiz ve sanatsal bir üslupla gerçekleştirilmesi olarak "hüsnü'l-hurûc" ile aynı anlama karşılık gelecek şekilde anlamış ve bunu şiirde ilk olarak Ebû Temmâm (ö. 231/846)'ın kullandığını ifade etmiştir.⁵⁷ Sûlî'nin bu sanatın doğuşunu Arap şiirinin geç dönemlerine tarihlendirmesinde onun yeni şiir taraftarı bir eleştirmen olmasının etkisi vardır. Çünkü kavram olarak değilse bile bir üslup olarak "anlamlar arası geçiş", "anlamlar arasında bütünlük" fikrine eski şiirde de rastlanmaktadır. Nitekim Câhiz'in bir üslup olarak istidrâd sanatına değindiği görülmektedir. Şiirden ziyade nesir ve hitabet türleri için gerekli gördüğü istidrâd üslubunu "anlamdan anlama geçiş" şeklinde tanımlayan Câhiz, bu üslubun dinleyenlerin dikkatini diri tutmak için gerekli olduğunu ifade etmiş ve kâtip, hatip ve şairlere bu sanatı kullanmayı tavsiye etmiştir.⁵⁸ Câhiz usta bir edip olarak kendi eserlerinde de bu üslubu çokça kullanmıştır. Ancak onun bu konudaki görüşlerini değerlendirirken bir nesir yazarı olduğu ve bu üsluba özellikle

⁵⁴ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 355.

⁵⁵ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 355.

⁵⁶ el-Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 312-314.

⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Ahbâru Ebî Temmâm* (Kahire: Matbûatu Lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1937), 69.

⁵⁸ Ebû Osman 'Amr bin Bahr el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân* (Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), 1/63.

nesir türüne özgü bir sanat olarak yaklaştığını göz önünde bulundurmak gerekir.

İstidrâd ve hurûc sanatları arasındaki farkın sonraki dönemlerde daha belirgin bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. Bu iki sanatın da şiirde geçerli olduğu ancak aralarında bir fark bulunduğu ifade edilmiştir. İbn Reşîk zaman zaman karıştırıldığı ve birbiri yerine kullanıldığını ifade ettiği istidrâd ve hurûc sanatları arasındaki ayrıma dikkat çeker. Ona göre istidrâd, şairin belli bir amaçla bir anlamdan başka bir anlama geçmesi ve daha sonra ilk anlama geri dönmesi şeklinde gerçekleşir. Yani bu üslup, şairin konudan konuya geçmesi değil, ana konu içinde ara bir bölüm oluşturmasıdır. Hurûc ise şairin bir anlamı tamamlayıp başka bir anlama geçmesi, tamamen yeni bir konuya başlaması şeklinde olur.⁵⁹ İbn Reşîk'in ortaya koyduğu bu ayrım sonraki dönem belâgat âlimleri tarafından da kabul görmüş ve bu iki ıslah şiirde anlamlar arası geçişin iki farklı türü olarak görülmüştür.⁶⁰

Arap şiir âlimlerinin kasidenin yapısında tek bir vezin ve tek bir kâfiye ile meydana gelen şekil bütünlüğü yanında muhteva bütünlüğüne de önem attıkları ve bu bütünlüğü sağlayacak bazı üsluplara işaret ettikleri görülmektedir. Onların bu konuda ortaya koydukları görüşler ve ihdâs ettikleri kavramlar, klasik Arap kaside yapısında bir konudan başka bir konuya geçişin keyfiyeti etrafında şekillenmektedir. Onlar her birine "anlam" dedikleri şiir konuları arasında, şiirin bütünlüğünü bozmayacak bir uyum ve ahenk ararlar. Câhiz böylesi bir bütünlüğe sahip olan şiirleri "en iyi şiir" olarak kabul etmekte ve iyi bir şiirde bütünlüğün önemini şu sözlerle dile getirmektedir: "Parçaları birbiri ile öyle bütünleşmiştir ki dinleyenler onun tek seferde ortaya çıktığını ve kalıba döküldüğünü düşünür (...) Böyle bir şiir dilde yağ gibi akıp gider."⁶¹

Arap şiirinde kasidenin dâhilî yapısı içinde tam bir uyum ve bütünlük arandığına ve bütünlüğün şiirin üstünlüğü için önemli bir ölçüt olarak kabul edildiğine dair en net ifadelerden biri Hatimî'ye aittir:

"Kaside, bütün unsurlarının birbirine bağlı olması konusunda tıpkı insan bedeni gibidir. Bedendeki unsurlardan biri ne zaman diğerlerinden ayrılırsa veya sağlam olan bütünlükten uzaklaşırsa

⁵⁹ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 327.

⁶⁰ el-Alevî, *et-Tırâz*, 2/8; Takiyyüddin Ebu Bekr el-Hamevî İbn Hicce, *Hizânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe*, thk. İsmâ Şakiyyû (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004), 1/102; el-Kartâcennî, *Minhâc*, 316.

⁶¹ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/18.

bedende bir hastalık ortaya çıkar. Bu hastalık onun güzelliklerini azaltır ve cemâlini gösteren özellikleri siler.”⁶²

Sonuç

Araplarda şiir eleştirisi, İslam öncesine kadar uzanan erken bir dönemde başlamıştır. Araplar için şiirin sahip olduğu önemle doğru orantılı olarak şiir eleştirisi de gelişmiş ve yüzyıllar içerisinde müstakil bir ilim hâline gelmiştir. Şiir hakkında yapılmış ilmî çalışmaların önemli bir kısmı şiir antolojileri, şair biyografileri, belâgat kitapları ve en önemlisi edebiyat eserleri aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Araplarda şiir özelinde başlayan eleştiri çalışmaları nesir türünü de içene alacak şekilde genel bir edebî eleştiri alanını doğurmuştur.

Bu çalışmada ele aldığımız bütün görüş ve yaklaşımlar, Arap edebî eleştirisinin doğuşundan müstakil bir ilim hâline geldiği hicrî beşinci yüzyıla kalan geçen sürece aittir. Araplarda şiir eleştirisine oldukça önem atfedilen ve şiir hakkında zaman zaman keskin tartışmaların yapıldığı bu dönemde farklı yaklaşımlara sahip eleştirmenlerin şiir teorilerinin ortaya çıktığı, şairler hakkında hem müstakil hem de karşılaştırmalı eleştirilerin kaleme alındığı görülür. Hem Arapların edebî anlayışını ve zevkini yansıtması hem de edebî ıstılahlarının oluşması açısından bu dönemin ilmî olarak sonraki dönemlere önemli etkisi olmuştur. Şiirdeki anlam bütünlüğü konusunda eserlerine başvurduğumuz Sa’leb, İbnü’l-Mu’tezz, Câhiz, İbn Sellâm, İbn Kuteybe, İbn Tabâtâbâ, Kudâme b. Ca’fer, Ebû Hilâl el-Askerî, Ebû Bekr es-Sûlî ve Hâtimî gibi isimlerin şiir ve nesre dair görüşleri Arap edebiyatına ve edebî eleştiriye yön vermişlerdir. Onların ortaya koydukları ıstılahlar sonraki dönem edebiyat ve belâgat eserlerinin çoğunda kullanılmıştır.

Arap edebî eleştirisinde şiir öncelikli bir konuma sahiptir. Klasik dönem Arap edebiyat eleştirisinde şiirin gerek şekil özellikleri gerekse muhtevası ile ilgili önemli tartışmalar yapılmıştır. Arap eleştirmenler şiirde, “mânâ” dedikleri muhtevanın hâiz olması gereken nitelikler ve kaçınılması gereken kusurlar hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, şiirde anlam için açıklık, doğruluk, özgünlük gibi bazı üstünlük ölçütleri belirlemişlerdir. Onların şiirde anlam ile ilgili belirledikleri ölçütlerden biri de “bütünlük”tür. Araplarda şiir, iki kısımdan (şatr) oluşan beyitlerle inşa edilmiş ve dâhilî bir bütünlüğe sahip olan kaside şeklinde inşâ edilmiştir. Arap şiirinde anlam bütünlüğü iki boyutta gerçekleşir: Şiirin temel parçaları olan beyitlerdeki anlam

⁶² el-Hâtimî, *Hilyetü'l-muhâdara*, 1/215.

bütünlüğü ve şiirin tamamında bulunması gereken anlam bütünlüğü.

Arap şiirinde beyitler kâfiye ile sonlandırılır. Kâfiye sadece ahengi sağlayan bir şekil unsuru değil aynı zamanda beyitteki anlamın tamamlandığını ifade eden bir noktalamadır. Şairden beklenen beytin içinde anlamı tamamlamasıdır. Araplarda az lafız ile çok mânânın ifade edilmesi anlamına gelen îcâzın üstün bir söz sanatı olarak görülmesinden dolayı bu özelliğe sahip beyitlere üstünlük atfedilmiştir. Bu sebeple tek beyitte birden çok anlamlı sözün bulunması, tek bir anlamın bulunmasından daha üstün görülmüştür. Şiir eleştirmenleri bir beyitteki anlamın başka bir beyitte tamamlanmasını bir kusur olarak değerlendirmişlerdir. Gerek beyitte anlamların tamamlanma biçimleri gerekse anlamın beytin dışına çıkması gibi kusurlara ilişkin pek çok tür belirlemiş ve ıstılahlar kullanmışlardır. Beyitlerde geçerli olan söz konusu anlam bütünlüğü anlayışı Arap şiirinde “müstakil beyit” anlayışının yerleşmesine ve bu anlayışa bağlı olarak şiir eleştirisinde de tek tek beyitlere itibar eden parçacı bir yaklaşımın doğmasına neden olmuştur.

Arap şiir eleştirisinde anlam bütünlüğü meselesinin diğer boyutu kasidenin tamamında anlam bütünlüğünün sağlanmasıdır. Bu konudaki eleştirel değerlendirmeler eski Arap şiir geleneğinin yerleşik şiir düzeni esas alınarak yapılmıştır. Zira Arap şiirinde kabul görmüş olan bir muhteva düzeni vardır ve bu düzene göre şiir farklı içeriklere sahip birkaç bölümden oluşmaktadır. Eleştirmenlerin şiirde uyum, ahenk ve bütünlük hakkındaki değerlendirmeleri çoğunlukla şiirin bölümleri arasında yapılan kaynaştırma, birleştirme ve geçişlerin nitelikleri ile ilgilidir. Eleştirmenler şiirin tematik farklılık gösteren bu bölümlerinde ele alınan konuların her birine “mânâ” demişler ve mânâlar arasındaki bütünlüğe önem vermişlerdir. Onların özellikle “mânânın mânâ ile uyumu” konusundaki değerlendirmeleri şiirde anlam bütünlüğüne meselesi hakkında önemli tespitler içermektedir. Bu uyum ve bütünlük hakkında ortaya koydukları ıstılahlar, bütünlüğün onlar için hem şiirsel bir zorunluluk hem de şairin ustalığını gösteren edebî bir sanat olarak kabul edildiğini göstermektedir. Eleştirmenlerin bu konuda şairler hakkında yaptıkları yorumlardan meselenin eski şiir ve yeni şiir tartışmalarına temas ettiği anlaşılmaktadır. Bir kısım eleştirmen bütünlük konusunda geleneksel şairlerin ustalıklarına dikkat çekerken eleştirmenlerin önemli bir kısmının bu konuda yeni şairlere üstünlük atfettiği görülür.

Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar örtük kuram yöntemi ile elde edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi Arap edebî

eleştirisinin ilk dönem eserlerinde şiirin nitelikleri, üstünlük ölçütleri, şiir kusurları hakkındaki pek çok değerlendirmenin bütüncül bir şekilde teorik bir çerçevede ele alınmayıp eserlerin farklı bölümlerinde farklı yaklaşım ve kavramlarla ifade edilmiş olmasıdır. Bu durum bu alanda çalışan bir araştırmacının üstesinden gelmesi gereken bir problemdir. Bununla birlikte bu eserler, pek çoğu çağdaş eleştirinin konuları arasında da yer alan önemli edebî mülâhazaları haiz olup edebî eleştiri alanında çalışan kişilere verimli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Alevî, Yahyâ b. Hamza b. Ali. *et-Tırâz li esrâri'l-belâga, 'Ulûmi hakâiki'l-i'câz*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-'Unsurîyye, 2002.
- Altuncî, Muhammed. *Mu'cemü'l-Mufasssal fi'l-Edeb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Ammârî, Ali Muhammed Hasan. *Kadiyyetu'l-lafz ve'l-ma'nâ ve eseruhâ fî tedvîni belâgati'l-'Arabîyye (ilâ ahdi's-Sekkâki)*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1999.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü's-Sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-şî'r*. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Bula'râvî, Muhtâr. *Cedeliyyetü'l-lafz ve'l-ma'nâ fî türâsi'n-nakdi'l-'Arabî*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1. Basım, 2009.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr bin Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Ali Bû Mulahham. 3 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2009.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr bin Bahr. *Kitâbu'l-Hayevân*. 7 Cilt. Lübnân: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2011.
- Câsim, Azîz. "Vahdetü'l-Beyt fî'n-Nakdi'l-Edebî'l-Kadîm beyne'l-Îcâz ve 'Aybi's-Sînâ'a ve İnfî'âli's-Şâ'ir". *Lark li'l-Felsefe ve li'l-Lisâniyyât ve'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye* 3/26 (2017), 61-71.
- Cumahî, Ebû Abdillâh Muhammed bin Sellâm. *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ'*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Medenî, 1277.
- Çetin, Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Üniversitesi Matbaası, 1973.
- Ebû Ahmed el-Askerî, Ebû Ahmed el-Hasen bin Abdullah. *el-Mesûn fi'l-edeb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kuveyt: Matba'atü Hükûmeti Kuveyt, 1984.
- Gibb, H. A. R. *Arap Edebiyatı*. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Hâtimî, Ebû Alî Muhammed b. Hasen b. Muzaffer el-Bağdâdî. *Hilyetü'l-muhâdara fî sinâ'ati's-şî'r*. thk. Cafer el-Kitânî. 2 Cilt. Irak: Dâru'l-Reşid li'n-Neşr, 1979.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-İkdü'l-Ferîd*. thk. Müfid Kumeyha. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Ebû'l-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilvâhid el-Mısrî. *Tahrîru't-tahbîr fî sinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şeref. Suudi Arabistan: Lecnetü İhyâ-i Türâsi'l-İslâmî, ts.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *el-Mukaddime*. Tunus: Dâru'l-Tunûsiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Hicce, Takiyyüddîn Ebu Bekr el-Hamevî. *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*. thk. İsam Şakiyyû. 2 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *eş-Şî'r ve's-su'arâ'*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1982.
- İbn Reşîk, Ebû Ali el-Hasan bin Reşîk el-Kayravânî. *Kitâbu'l-'Umde fî nakdi's-şî'r*. thk. Afîf Nâyif Hâtûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 3. Basım, 2012.
- İbn Tabâtabâ, Muhammed Ahmed el-Alevî. *'İyâru's-şî'r*. thk. Abbas Abdüssâtir. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 2005.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed eş-Seybânî el-Cezerî. *el-Meselû's-sâ'ir fî edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Bedevî Tabâne - Ahmed el-Hûfî. 4 Cilt. Kahire: Dâr Nahdati Mısr li't-Tab'î ve'n-Neşr, ts.
- İbnü'l-Mu'tezz, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed. *Kitâbu'l-Bedî'*. thk. İrfân el-Mataracî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfe, 2012.
- İbrâhim, Tâhâ Ahmed. *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-'Arab, mine'l-asri'l-Câhilî ile'l-karnî'r-râbi' el-hicrî*. Kahire: Matbûatu Lecneti't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1937.

- İmru'ül-Kays, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr el-Kindî. *Dîvânu İmru'ül-Kays*. thk. Abdurrahman el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2018.
- Kartâcennî, Ebu'l-Hasen Henüddîn Hâzîm b. Muhammed. *Minhâcü'l-buleğâ ve sirâcü'l-udebâ*. thk. Muhammed el-Habîb. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 3. Basım, 1986.
- Kudâme, Ebû'l-Ferec Kudâme b. Cafer b. Kudâme el-Kâtib el-Bağdâdî. *Nakdu'n-nesr*. thk. Tâhâ Hüseyin - Abdülhamîd el-Abbâdî. Kahire: Vizâratu'l-Me'ârifî'l-'Umûmiyye, 1941.
- Kudâme, Ebû'l-Ferec Kudâme b. Cafer b. Kudâme el-Kâtib el-Bağdâdî. *Nakdu's-şî'r*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2015.
- Kuseyme, Reşîd. "Min Simâti't-Terkîb fi's-Şi'ri'l-'Arabî". *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Luğât* 10-11 (2012), 87-100.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu mustalahâti'n-nakdi'l-'Arabî el-kadîm*. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 2001.
- Merzübânî, Ebû Abdullah Muhammed b. İmrân. *el-Muvaşşah fî meâhizi'l-'ulemâ' ale's-şu'arâ'*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1995.
- Muhammed, Şa'ban Abdülhakîm. *el-Ma'nâ fi's-şî'ri'l-'Arabî el-kadîm*. Mısır: el-'İlmu ve'l-İmân li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2010.
- Nâsîf, Mustafa. *Nazariyyetü'l-ma'nâ fi'n-nakdi'l-'Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- Özdoğan, Mehmet Akif. *Arap Dili ve Belâgatında Lafız ve Anlam*. İstanbul: Ensar, 2018.
- Sa'leb, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (Seyyâr) eş-Şeybânî. *Kavâidü's-şî'r*. thk. Muhammed Abdülmun'im el-Hafâcî. Kahire: Dâru'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1996.
- Seâlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehli'l-asr*. thk. Müfid Muhammed Kumhiyye. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1983.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ. *Ahbâru Ebî Temmâm*. Kahire: Matbûatu Lecneti't-Telif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, 1937.
- Tabl, Hasan. *el-Ma'nâ's-şî'ri'fi't-türâsi'n-nakdi*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 2. Basım, 1998.
- Usfur, Câbir. *es-Sûratü'l-fenniyye fi't-türâsi'n-nakdi ve'l-belâğî 'inde'l-'Arab*. Beyrut: el-Merkezü'l-Sekâfî'l-'Arab, 1992.
- Züheyr bin Ebî Sûlmâ. *Dîvânu Züheyr*. haz. Ali Hasan Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1988.

